

Václav Průcha a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, t. II: *Období 1945–1992*, Nakladatelství Doplněk, Brno 2009, s. 1002.

Mija już pół stulecia od ukazania się w Bratysławie podręcznika „Vývoj československého hospodářstva 1918–1945”, autorstwa zespołu historyków gospodarczych (z udziałem Václava Průchy) z Wyższych Szkół Ekonomicznych w Pradze i Bratysławie. Od tego czasu w nieregularnych odstępach w Pradze lub Bratysławie ukazywały się kolejne, zmienione i uzupełnione wydania tej książki, początkowo pod kierownictwem Rudolfa Olšovského, od 1967 r. — Průchy. W ciągu pięćdziesięciu lat rozmaite przyczyny powodowały zmiany w gronie autorów. Dotkliwą stratą była zwłaszcza w 1999 r. śmierć naszego bratysławskiego przyjaciela Jozefa Faltusa.

W przeszłości autorzy musieli nie tylko troszczyć się o rzetelność wykładu, lecz także unikać niektórych zagadnień lub traktować je powierzchownie, aby ustrzec się ingerencji cenzury. Aksamitna rewolucja 1989 r. w Czechosłowacji wyzwoliła ich od więzów polityki, dzięki czemu otrzymaliśmy teraz dzieło znacznie bogatsze treściowo, pod niejednym względem ukazujące problemy znane dotychczas jedynie niezbyt licznym specjalistom. A także o wiele obszerniejsze, toteż ukazało się w dwóch tomach. W rezultacie skromny początkowo podręcznik dla studentów otrzymał obecnie postać podstawowego kompendium wiedzy o gospodarce Czechosłowacji w XX stuleciu, od powstania Republiki do jej podziału na dwa odrębne państwa.

Tom pierwszy (578 stron), który objął okres 1918–1945, ukazał się w 2004 r. (recenzja: PH, 2005 nr 3 s. 511–513) i był bez wątpienia łatwiejszy dla autorów, gdyż dzieje gospodarcze lat międzywojennych oraz II wojny światowej kryły stosunkowo niewiele politycznych pułapek i mieli oni od dawna dostęp do niezbędnych źródeł. Tom drugi (autorzy: Václav Průcha, Jana Geršlová, František Vencovský, Alena Hadrabová, Lenka Kalinová, Zdislav Šulec) wymagał nie tylko dłuższych przygotowań i studiów, ale także rozprawienia się z niejednym mitem politycznym. Nic dziwnego, że planowany termin wydania opóźnił się o trzy lata. Łącznie obydwie tomy obejmują 1580 stron druku i zawierają 308 tabel statystycznych (w tym tom drugi — 198). Niestety — jak czytamy we wstępie — trudności finansowe uniemożliwiły zamieszczenie indeksów, zapewne te same przyczyny spowodowały pominięcie bibliografii, której nie mogą zastąpić odsyłacze do najważniejszej literatury i źródeł.

Książka dzieli się na cztery rozdziały o nierównych rozmiarach. Czwartą jej część zajmuje rozdział 1 („Powojenne przemiany rewolucyjne i odbudowa gospodarki narodowej 1945–1948”); rozdziały 2 („Od pierwszej pięcioletki do Praskiej Wiosny 1949–1968”) oraz 3 („Ambicje i rzeczywistość gospodarcza dwóch dekad 1969–1989”) zajmują po 410 stron, rozdział 4 o 62 stronach („Początki postkomunistycznej transformacji gospodarki do podziału Czechosłowacji 1989–1992”) ma charakter zakończenia. Rozdziały składają się z podrozdziałów, w których autorzy rozpatrują najważniejsze problemy dziejów gospodarczych Czechosłowacji oraz ich międzynarodowe i wewnętrzne uwarunkowania, także o charakterze politycznym. Zaletą książki są porównania z innymi państwami, zwłaszcza należącymi do Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, które

umożliwiają zrozumienie specyfiki czechosłowackiej. Czytelnik polski zainteresować się może zwłaszcza sukcesem kolektywizacji rolnictwa, choć czechosłowackich rolników także nie ominęło stosowanie rozmaitych metod przymusu i brutalnego łamania prawa.

Ważnym walorem książki jest rzeczowość argumentacji oraz ostrożność w formułowaniu ocen. Autorzy uniknęli oskarżycielskich deklaracji na temat gospodarczej polityki partii komunistycznej, ale znacznie bardziej przekonujące jest zwięzłe przedstawienie faktów. Zabrakło mi jednak w niektórych miejscach przykładów ilustrujących metody działania. Tak na przykład Průcha pisze o metodach stosowanych podczas „akcji kułak” w latach 1952–1953 (s. 360) i odsyła po szczegóły do książki Karla J e c h a („Kolektivizace a vyhánění sedlaků z půdy”, Praha 2008, rec. PH, t. C, 2009, zesz. 1, s. 170–172). W tym miejscu aż prosi się o zwięzłe przypomnienie szerzej opisanego w cytowanej książce postępowania lokalnych działaczy w Poděbradach. Przeszkodą dla takiego rozwiązania byłoby zwiększenie rozmiarów tomu, mam jednak nadzieję, że przyszłe wydanie będzie pozbawione podobnych ograniczeń.

Kolejną zaletą jest ukazanie zarówno ujemnych konsekwencji polityki gospodarczej realizowanej po „zwycięskim lutym” 1948 r., jak też jej pozytywnych aspektów, w tym przyspieszenia rozwoju gospodarczego Słowacji i wyrównywania poziomu jej gospodarki z ziemiami czeskimi. Trudno byłoby oczywiście sporządzić jakiś „bilans”, w jakiej mierze korzyści równoważyły poniesione straty. Autorzy nie zapominają przy tym, że polityka gospodarcza Czechosłowacji w znacznym stopniu była uzależniona od ZSRR, co wyrażało się nie tylko w przyjęciu po 1948 r. doświadczeń radzieckich za obowiązujący wzorzec oraz bezpośredniej ingerencji, lecz także w obawach polityków czechosłowackich przed ewentualną krytyką towarzyszy z Moskwy, zwłaszcza za niedostateczny radykalizm metod działania. Charakterystyczne to było na przykład w pierwszej fazie kolektywizacji rolnictwa (cf. op. rec., s. 353). Oddają przy tym sprawiedliwość politykom czeskim i słowackim za ich własne „doskonalenie” metod przeniesionych od wschodniego sąsiada, a zwłaszcza brak kompetencji niejednego z nich w sprawach gospodarczych. Godne uwagi są przypadkowe okoliczności, w jakich znany później ekonomista Ota Šik otrzymał w 1963 r. zadanie przygotowania reformy systemu zarządzania gospodarką (s. 383), przy czym „większość członków Prezydium [rządu] nie rozumiała przedstawionych materiałów” (s. 385). Realizację reform opóźniały następnie spory polityczne między przywódcami KPCz, a (według Milana H ů b l a) także obawa prezydenta Antonína Novotného przed politycznymi skutkami decentralizacji gospodarki.

W sumie uważam, że recenzowana książka jest dziełem wybitnym i sądzę, że wywoła dyskusje nad opiniami wyrażonymi przez autorów. Zabrakło w niej jednak paru kwestii i mam nadzieję, że autorzy w przyszłości do nich powrócą. Pominęto trudny i ważny (zwłaszcza w Słowacji) problem zwrotu mienia żydowskiego po wyzwoleniu oraz położenia Żydów. Przy okazji omawiania powojennej reemigracji z ZSRR (s. 82, 131) pominęto jej polityczne konsekwencje, w tym zwłaszcza polityczne znaczenie doświadczeń Czechów wołyńskich, którzy krócej (mieszkańcy zachodniej części Wołynia) lub dłużej (pochodzący z Wołynia wschodniego) doświadczali władzy radzieckiej, o czym pisał Jaroslav Vaculík („Dějiny volyňských Čechů”, t. III: „1945–1948”, Brno 2001), cho-

cięż czytamy o politycznych następstwach powojennej reformy rolnej, realizowanej przez komunistów (s. 83–85).

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

* * *

Michael McCormick, *Narodziny Europy. Korzenie gospodarki europejskiej 300–900*, tłum. Arkadiusz Bugaj, Zbigniew Dalewski, Jacek Lang, Irena Skrzypczak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 834.

Opublikowana ostatnio w polskim przekładzie książka Michaela McCormicka¹ jest kolejnym głosem w dyskusji na temat charakteru gospodarki karolińskiej. Główny cel autora to „uchwycenie zmian w systemie komunikacji w rejonie Morza Śródziemnego w okresie między rokiem 300 a 900, a następnie wykorzystanie tych ustaleń do podjęcia na nowo badań nad znaczeniem — — handlu w gospodarce karolińskiej i umieszczenia tego zjawiska w ramach szerszego świata śródziemnomorskiego” (s. 30).

W pierwszej części pracy autor ukazuje przejawy załamania systemu wymiany śródziemnomorskiej. Badaniu poddano przebieg najważniejszych funkcjonujących wówczas szlaków. O częstotliwości kontaktów w ramach omawianych szlaków McCormick wnioskował np. badając sezonowość wysyłania listów papieskich (s. 88–90). Autor dochodzi do wniosku, że po upadku Cesarstwa pojawiła się „policentryczna wymiana małych ilości różnorodnych towarów” (s. 110) oraz, że „ogólna liczba statków pływających po wodach Morza Śródziemnego do końca VII wieku ulega dramatycznemu zmniejszeniu” (s. 116), a środek ciężkości żeglugi śródziemnomorskiej przesunął się na Wschód (s. 113).

W drugiej części pracy autor bada sylwetki ludzi podróżujących w VIII i IX w. w basenie Morza Śródziemnego. Wędrowcy podzieleni są na udających się z Zachodu na Wschód (s. 134–177) i ze Wschodu na Zachód (s. 178–237). Powstał w ten sposób propograficzny obraz podróżnych.

W trzeciej części książki analizie poddane zostało pochodzenie relikwii z dwóch zbiorów: w Sens i w Chelles (s. 289–312). Najwięcej z nich sprowadzono do Europy za panowania Karola Wielkiego. Następnie badaniu poddane zostały znaleziska monet

¹ Angielski oryginał książki ukazał się w 2001 r.: M. McCormick, *Origins of the European Economy. Communication and Commerce, A.D. 300–900*, Cambridge 2001.